

Szent István Egyetem, Gödöllő
Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola

Doktori (PhD) értekezés tézisei

**A DIVERZIFIKÁCIÓ FŐBB ÖSSZEFÜGGÉSEI A MEZŐGAZDASÁGI
VÁLLALKOZÁSOKBAN**

Készítette:
Hamza Eszter

Gödöllő
2011

A doktori iskola

megnevezése: **Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola**

tudományága: **''''i azdálkodás- és szervezéstudományok**

vezetője:

Dr. Szűcs István
egyetemi tanár, MTA doktora,
SZIE, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar,
Közgazdaságw{qo^a p{ és Módszertani Intézet

témavezető:

Dr. Dorgai László
Tudományos főmunkatárs, kandidátus
Agrárgazdasági Kutató Intézet

Az iskolavezető jóváhagyása

A témavezető jóváhagyása

TARTALOMJEGYZÉK

1. A MUNKA ELŐZMÉNYEI, KITŰZÖTT CÉLOK	4
1.1. A TÉMA AKTUALITÁSA, JELENTŐSÉGE	4
1.2. A DISSZERTÁCIÓ CÉLKITŰZÉSEI	5
2. ANYAG ÉS MÓDSZER.....	6
3. EREDMÉNYEK.....	12
3.1. A GAZDASÁGON BELÜLI TEVÉKENYSÉGBŐVÍTÉS (DIVERZIFIKÁCIÓ) MÉRTÉKE, JELLEMZŐI	12
3.2. A DIVERZIFIKÁCIÓT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK VIZSGÁLATA	15
3.3. A DIVERZIFIKÁCIÓT ÖSZTÖNZŐ TÁMOGATÁSOK EREDMÉNYEI, A TAPASZTALATOK ÉRTÉKELÉSE.....	17
3.4. A HIPOTÉZISEK ÉS A KUTATÁSI EREDMÉNYEIM SZEMBEHATÓLÁSA	18
3.5. ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK	19
4. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK	21
5. PUBLIKÁCIÓK AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN	23

1. A MUNKA ELŐZMÉNYEI, KITŰZÖTT CÉLOK

1.1. A téma aktualitása, jelentősége

A mezőgazdasági termelés egyik legfontosabb sajátossága a biológiai törvényszerűségek által meghatározott szezonális, melynek nyomán – különösen a növénytermesztésben – „csúcsidőszakok” és „holtidőszakok” váltják egymást. A holtidőszakokban a mezőgazdaságban dolgozók, **gazdálkodók, szabad munkaerő- és eszközkapacitásuk felhasználásával a mezőgazdasági alapterveken kívüli tevékenységekkel igyekeznek jövedelmüket kiegészíteni.** A mezőgazdasági alapanyag termelés jövedelemtermelő képessége intenzív kertészeti kultúráktól eltekintve alacsony, a kis és közepes egyéni gazdaságokban pusztán a mezőgazdasági termelés általában nem nyújt elegendő jövedelmet egy család megélhetéséhez. Nyugat-Európában, ahol a mezőgazdasági termelés döntően családi gazdaságokban történik, a gazdaságok közel fele részmunkaidős gazdaság, illetve sokan a gazdaság erőforrásaira alapozva végeznek a mezőgazdasági alapterveken kívüli egyéb, kiegészítő tevékenységet. Elmondható, hogy ez az „egyéb”, vagy **„kiegészítő” tevékenység minden korban – némiképp eltérő tartalommal és eltérő környezetben – de jellemző volt** nem csak Nyugat-Európában, hanem **a magyar mezőgazdaságban** is. A rendszerváltás előtt, a magyar mezőgazdaság „virágzó” korszakában (1968-1980-as évek közepéig) a termelősövetkezetekben és állami gazdaságokban a mezőgazdasági alapterveken kívüli, akkori szóhasználattal élve melléktevékenységek, melléküzemágak, épp az egyenletes munkaerő és erőforrás kihasználás miatt, valamint a több lábbon állás előnyeinek kihasználása okán igen elterjedtek voltak. A rendszerváltás előtti évektől a nagyüzemek átalakulásával azonban ezen tevékenységek leépültek, illetve különváltak a mezőgazdasági szövetkezetektől és állami gazdaságoktól, a mezőgazdaság termelési szerkezete is jelentősen egyszerűsödött és a kilencvenes években a nagyszámú kis földterülettel rendelkező egyéni gazdálkodó kénytelen volt szembesülni azzal a ténnyel, hogy pusztán a mezőgazdaságból nem, vagy csak igen szerényen lehet megélni.

Uniós csatlakozásunkkal részesei lettünk a Közös Agrárpolitikának, amely az elmúlt évtizedekben jelentős változásokon ment keresztül, és jelenleg is reformok előtt áll. A társadalom elvárásainak megfelelően a közös agrárpolitikának választ kell adnia a fenntarthatóság követelményeire, beleértve a tájvédelmet, a természeti erőforrások és a biodiverzitás megőrzését, valamint az élelmiszer-biztonság kérdését. **Előtérbe kerül a mezőgazdaság sokfunkciós felfogása, a közjavak és a vidéki gazdaság diverzifikálása, a vidéki életminőség javítása.** Ennek kapcsán a közös agrárpolitikában és a vidékfejlesztéssel foglalkozó szakemberek körében is egyre inkább elfogadott álláspont, hogy a vidéki térségek népességmegtartó képességében, a helyi foglalkoztatási és megélhetési lehetőségek bővítésében, a hagyományos vidéki táj megővésében és fenntartásában különös szerepe van a gazdálkodók mezőgazdasági alapterveken kívüli tevékenységbővítésének. Nem véletlen, hogy a vidék népességmegtartó képességével, a mezőgazdaságból élők megélhetésének és jövedelemszerzési lehetőségeinek bővítésével, a fenntartható mezőgazdasággal kapcsolatos publikációk ajánlásai között szinte kivétel nélkül megtalálható a vidéken élők, különösen a mezőgazdasági termelők jövedelemszerző tevékenységeinek bővítése, a gazdaságon belüli (on-farm) és a gazdaságon kívüli (off-farm) diverzifikáció és különösen a falusi turizmus hangsúlyozása. Adódik azonban a kérdés, hogy ez a sokszor hangoztatott „megoldás” valós lehetőségként szolgál-e a mezőgazdaságból élők jövedelemszerzési és megélhetési gondjainak mérséklésére.

1.2. A disszertáció célkitűzései

A **mezőgazdasági vállalkozások tevékenységdiverzifikációjára** különféle meghatározásokkal találkozhatunk a szakirodalomban. Dolgozatomban a diverzifikáció alatt a tevékenységbővítésnek azt a formáját értem, mely **a gazdaság erőforrásaihoz** (munkaerő, gépek, eszközök, földterület, épületek) **kötődik, de a hagyományos mezőgazdasági tevékenységen** (szántóföldi növénytermelés, állattenyésztés, kertészet, szőlő- gyümölcsstermelés) **túlmutató tevékenységekre (beleértve az ipari és szolgáltató tevékenységeket is) terjed ki.** A statisztikai adatok használatakor konkrétan megnevezem (részletezem) a fogalomkörbe tartozó tevékenységeket.

Disszertációm egy feszes célrendszert követ. **Egyik célkitűzése: reális képet adni a hazai mezőgazdasággal foglalkozó családok és vállalkozások jövedelem-kiegészítési lehetőségeiről, azon belül is a diverzifikáció elterjedtségéről, jelenlegi súlyáról, arról, hogy ezen a téren hol áll most, és merre tart Magyarország?**

Dolgozatom második célkitűzése, **bemutatni a főbb diverzifikált tevékenységeket, és feltárni a diverzifikált gazdaságok jellemzőit.** Arra is keresem a választ, hogy kimutathatók-e térségi különbségek a diverzifikációt illetően, valamint **mely tényezők, milyen mértékben és irányban befolyásolják a tevékenységbővítést** (harmadik célkitűzés). **E cél keretében kiemelten kezelem az egyéni gazdaságokat, vizsgáltam körükben, hogy ezen a téren milyen buktatók jelentkeznek, illetőleg, hogy a sikeresek minek köszönhetik sikerüket.**

Végső, negyedik célkitűzésem **a diverzifikációt ösztönző támogatási rendszer fejlesztésének irányaira, kritériumaira vonatkozó javaslatok megfogalmazása,** javítva ezzel a gazdálkodók több lábon állásának esélyeit.

Hipotézisek:

- H1: A tevékenységbővítés a gazdálkodó szervezetek és az egyéni gazdaságok körében is viszonylag szorosan kapcsolódik az alaptevékenységhez.
- H2: A nagyobb méretű és munkaerő lekötésű, szakmailag felkészültebb gazdálkodó által irányított, elsődlegesen ártermelő gazdaságokban az átlagosnál magasabb a diverzifikált gazdaságok aránya.
- H3: Az elsősorban saját fogyasztásra termelő részmunkaidős gazdaságok (vidéki háztartások) számára maga a mezőgazdasági termelés jelenti a tevékenységdiverzifikációt.
- H4: A diverzifikáció elterjedtségét és a diverzifikált tevékenységeket illetően is kimutathatók regionális sajátosságok, eltérések.

2. ANYAG ÉS MÓDSZER

A kutató munkám indításként felállított hipotézisek igazolásához (vagy megcáfolásához) és a célkitűzések eléréséhez különböző adatállományok és egyéb információk elemzését végeztem el, a célnak megfelelő módszerekkel. A primer adatállományt személyes megkereséses és telefonos interjúk révén állítottam össze, a szekunder adat- és egyéb információ állomány többféle forrásból származik, nevezetesen:

- hazai és nemzetközi szakirodalom,
- a témához kapcsolódó hazai és uniós jogszabályok,
- az uniós csatlakozásunk előtti és azt követő időszak agrár- és vidékfejlesztési tervdokumentumai: Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program (NAKP), Vidékfejlesztési Célelőirányzat (VFC), Magyarország SAPARD Terve, Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program 2004-2006 (AVOP) és Programkiegészítő Dokumentum (AVOP-PKD), Nemzeti Vidékfejlesztési Terv 2004-2006 (NVT), Új Magyarország Vidékfejlesztési Terv 2007-2013 (ÚMVP),
- az agrár- és vidékfejlesztési programok (SAPARD, AVOP, ÚMVP) éves előrehaladási jelentései, mid-term és ex-post értékelései,
- Eurostat Farm Structure Survey illetve a KSH GSZÖ-EUROFARM adatbázis,
- KSH Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000, Gazdaságszerkezeti Összeírás 2003, 2005, 2007 publikált és a KSH által szolgáltatott adatai, Magyarország mezőgazdasága, Gazdaságtipológia 2007.
- Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Hivatal agrár-vidékfejlesztési támogatások felhasználására vonatkozó adatai (SAPARD, AVOP és ÚMVP)

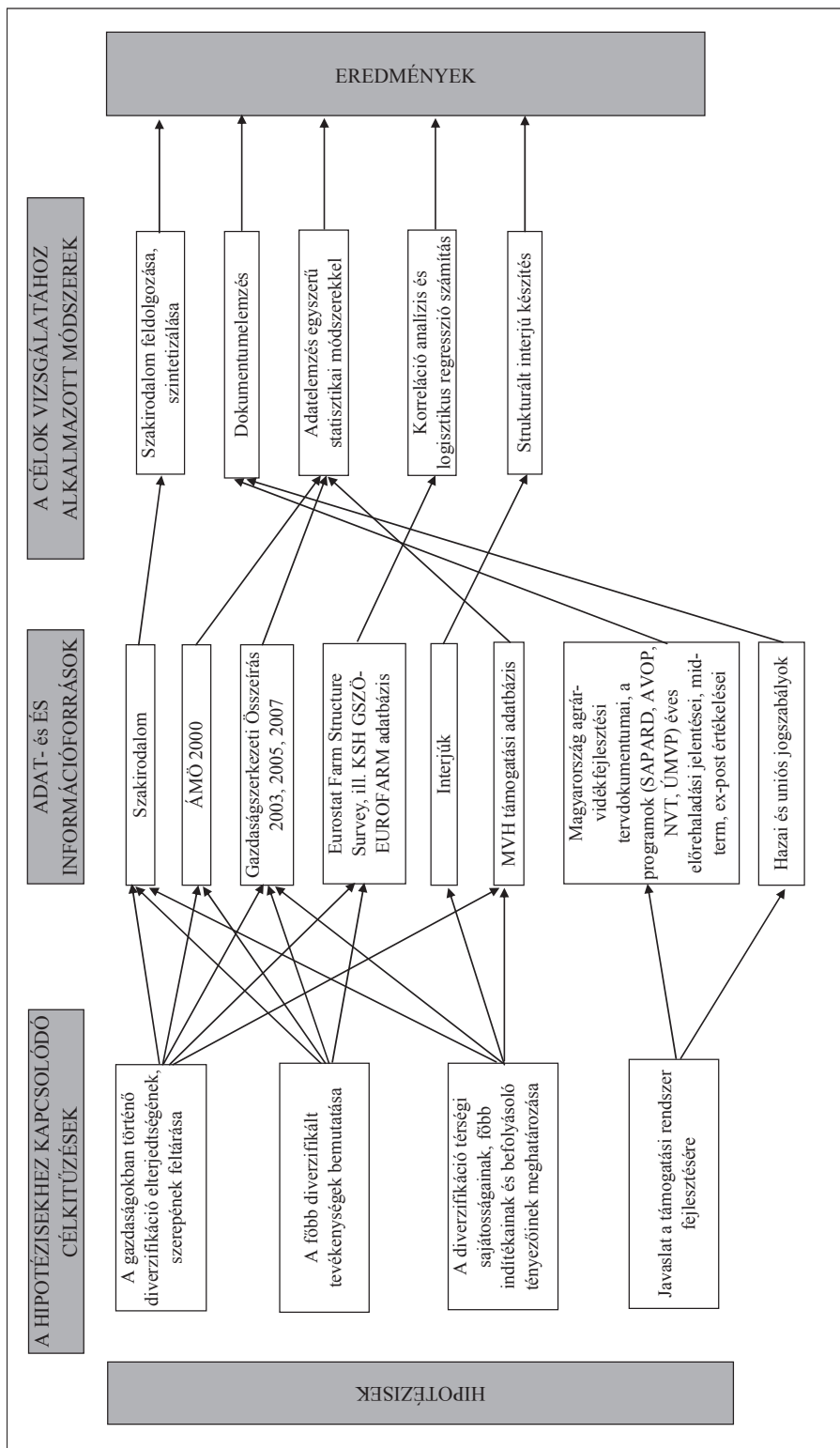
A hipotézisek, a célok, a módszerek és az eredmények kapcsolódását egy sematikus ábrán is szemléltetem (1. ábra).

A szakirodalmi feldolgozás és dokumentumelemzés mellett a dolgozatomban alkalmazott kutatási módszerek a következők:

- Adatelemzés egyszerűbb statisztikai módszerekkel

A dolgozatban igen jelentős adatállományt dolgoztam fel és elemeztem azzal a céllal, hogy feltárjam a mezőgazdasági vállalkozásokban (egyéni és társas gazdaságokban) a mezőgazdasági alaptevékenységen kívüli tevékenységbővítés (diverzifikáció) elterjedtségét, szerepét, a főbb tevékenységeket, továbbá meghatározom, a diverzifikációra ható tényezőket, és azt, hogy azok milyen mértékben és irányban befolyásolják a tevékenységbővítést. Az alapadatok közül a gazdaságok mezőgazdasági alaptevékenységen kívüli tevékenységéről a gazdaságszerkezeti összeírások rendszere nyújt információt. Az Európai Unióban ez a rendszer (Farm Structure Survey – FSS) egymással összefüggő felvételekből áll: a tízévenkénti, teljes körű alapösszeírásokból, illetve a közbenső időszakban 2–3 évenként ismétlődő reprezentatív gazdaságszerkezeti összeírásokból. Magyarország a 2000. évi teljes körű Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ 2000) és a 2003. évi Gazdaságszerkezeti Összeírás (GSZÖ 2003) EU-konform végrehajtásával csatlakozott a rendszerhez és az Unió tagjaként 2005-ben és 2007-ben hajtott végre a KSH gazdaságszerkezeti összeírást. Az Európai Unió módszertani előírásai szerint az összeírások lefedik a mezőgazdaság összes teljesítményének (Standard Fedezeti Hozzájárulásának – SFH) 99%-át előállító termelőegységeket.

Kutatásom sematikus felépítése

Forrás: Saját összeállítás, 2010

Az összeírás alapsokaságát a gazdasági szervezetek és a statisztikai értelemben vett meghatározott gazdaságküszöb¹ feletti egyéni gazdaságok adják.

Az adatok részletezettségét tekintve azonban meg kell jegyezni, hogy a hazai összeírás és az Eurostat FSS adatbázisa között az adatközlés részletességében eltérések vannak. Így például a nem mezőgazdasági tevékenységek közül a hazai gazdaságszerkezeti felmérés 2007-ben már tizenöt, az Eurostat viszont csak nyolc tevékenységre közöl adatokat. De az egyéni gazdálkodók mezőgazdasági szakképzettsége tekintetében is megfigyelhető, hogy a 2007. évi GSZÖ közöl adatot, míg a 2007-es FSS nem.

A felmért úgynevezett más jövedelemszerző tevékenységek (az én szóhasználatom szerint diverzifikált tevékenységek) körében az FSS módszertani útmutatója alapján az alábbiak szerepelnek:

- **Mezőgazdasági termék-feldolgozás:** Minden mezőgazdasági termékfeldolgozás ide tartozik, függetlenül attól, hogy az alapanyag a gazdaságból származik-e, vagy vásárolt. Ide tartozik többek között a húsfeldolgozás, sajt készítés, bortermelés, stb. A fogyasztóknak történő közvetlen értékesítés is ide tartozik, kivéve, ha a termék termelési folyamata egyáltalán nem kötődik a gazdaság helyéhez.
- **Szerződéses munkavégzés:** általában a gazdaság eszközeivel történő munkavégzés legyen az mezőgazdasági, vagy azon kívüli tevékenység. Pl. hóeltakarítás, szállítás, tájfenntartási munkák, mezőgazdasági és környezetvédelmi szolgáltatás.
- **Akvakultúra:** hal és ráktermelés a gazdaságon belül.
- **Megújuló energia termelés:** megújuló energiát termel piacra, pl. szélkerékkel vagy biogázzal történő áramtermelés, továbbá mezőgazdasági termékek, szalma, fa eladása energiatermelés céljára.
- **Turizmus:** Minden turisztikai tevékenység, szállásadási szolgáltatás, gazdaság turisztikai bemutatása, sport, rekreáció, stb., amennyiben a terület, az épületek, vagy más hasznosított erőforrások a gazdasághoz tartoznak.
- **Kézművesség:** olyan kézműves, vagy iparműves tevékenység amit a gazdaságban a gazdálkodó, vagy családtagja végez, vagy családi munkaerőn kívüli munkaerő, ha eleget tesz a gazdaságban történő munkavégzési kötelezettségnek is. Független attól, hogy a terméket hol értékesítik.
- **Fafeldolgozás:** Nyers fa gazdaságban történő feldolgozása értékesítés céljára. (fűrészmalom, fűrészáru) A további feldolgozás, mint pl. a gerendából történő bútorkészítés a kézműves tevékenységek közé sorolandó.

---

¹ Gazdaságküszöb: mezőgazdasági tevékenységet folytató, technikailag és gazdaságilag különálló termelőegység (háztartás), amely használ

- termőterülete (szántó, kert, gyümölcsös, szőlő, rét, legelő, erdő, nádas, halastó külön-külön vagy együtt) legalább 1500 m², vagy

- gyümölcsös-, illetve szőlőterülete együtt legalább 500 m², vagy

rendelkezett legalább

- egy nagyobb élő állattal (szarvasmarha, sertés, ló, juh, kecske, bivaly), vagy

- 50 db baromfival (tyúkféle, liba, kacska, pulyka, gyöngyös), vagy

- 25 – 25 házinyúllal, prémes állattal, húsgalambbal, vagy

- 5 méhcsaláddal.

Az adatok feldolgozását elsősorban a diverzifikáció elterjedtségének, szerepének feltárása, a főbb tevékenységek bemutatása, a diverzifikációra ható objektív tényezők hatásának meghatározása célkitűzések elérése érdekében végeztem. A gazdaságban folytatott nem mezőgazdasági tevékenységek gazdasági súlyának vizsgálatára sajnos a GSZÖ nem ad lehetőséget, mivel külön ezen tevékenységekből származó termelési értékre vagy árbevételre vonatkozóan nem szolgáltat információt. Az alacsony mintaszám miatt ebben a vonatkozásban a teszttüzemi adatbázis (FADN²) sem alkalmas a diverzifikált tevékenységek gazdasági súlyának vizsgálatára. Így vizsgálatom csupán a tevékenységek gazdaságokban történő előfordulására irányul. Az alkalmazott módszerek: átlag, arány, megoszlás, időbeni változás számítása. A számításokhoz, táblázatok és grafikonok elkészítéséhez a Microsoft Excel 2003 programot használtam. Ezek az elemzések alkalmasak voltak a dolgozat bevezetésében megfogalmazott hipotéziseim vizsgálatára, azok alátámasztására vagy elvetésére.

A Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal (MVH) vidékfejlesztési támogatásokra (SAPARD, AVOP, ÚMVP) vonatkozó adatbázisa területi (megyei) bontásban állt rendelkezésemre, ami lehetőséget adott az adatok (beérkezett és jóváhagyott pályázatok száma és támogatási forrása) térképi ábrázásra a Microsoft Excel 2003 program segítségével.

- Korreláció és regresszió számítás

Korreláció és regresszió számítást azzal a céllal végeztem, hogy számszerűsítsem azokat az összefüggéseket, amelyek a diverzifikáció és a különböző objektív tényezők (mint például a gazdaság mérete, használt földterülete, munkaerő-felhasználása, a gazdaságvezető kora) között jelentkeznek. Ezzel tulajdonképpen arra kerestem választ, hogy **a különböző gazdasági tényezők milyen mértékben és egymáshoz viszonyítva is milyen „erősen” befolyásolják a gazdaságok diverzifikációs „hajlamát”**. A gazdaságokat gazdasági forma szerint (egyéni gazdaságok és a gazdasági szervezetek) külön vizsgáltam, mert a szakirodalomból nyert információk alapján arra a következtetésre jutottam, hogy eltérő sajátosságaik lehetnek. Az elemzésre a KSH GSZÖ-EUROFARM, 2007 adatállománya szolgált, melyben a 2 európai méretegység (EUME) feletti ökonómiai méretű gazdaságok szerepelnek.

Az intervallumskálán mérhető változók tekintetében feltételeztem, hogy a minta normális eloszlású. A gazdasági szervezetek esetében a mintaszám 5695, az egyéni gazdaságoknál 82065 darab. A függő változót a gazdaság diverzifikációs tevékenységének léte vagy nem léte jelenti. Ezen tevékenységek az adatállomány alapján következők lehetnek: turizmus, termékfeldolgozás, fáfeldolgozás, kézművesség, halgazdálkodás, megújuló energia termelés, szerződéses munkavégzés, egyéb tevékenységek.

A független változók a gazdasági szervezetek esetében a gazdaság ökonómiai mérete (SFH³ euróban), használt mezőgazdasági területe (ha), munkaerő-felhasználása (ÉME⁴). Az egyéni gazdaságok esetében az előző változókön kívül vizsgáltam még a gazdálkodó korcsoportját, a gazdaságvezető és házastársa gazdaságon kívüli munkavégzését, azt, hogy a gazdálkodás célja szerint saját fogyasztásra termelő vagy inkább ártermelő, illetőleg, hogy az értékesítés zömmel közvetlen értékesítés formájában történik-e.

---

² Farm Accountancy Data Network, azaz Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózat, a mezőgazdasági üzemek pénzügyi-, vagyoni helyzetét felmérő Európai Uniói reprezentatív információs rendszer.

³ SFH: standard fedezeti hozzájárulás: a bevétel és a változó költségek különbözete alapján meghatározott érték

⁴ Éves Munkaerő Egység (ÉME) angolul Annual Work Unit (AWU) =1800 munkaóra, azaz 225 nyolc órás munkanap.

Látható, hogy a függő változó – és az egyéni gazdaságok esetében még néhány független változó is – ún. bináris változók, azaz két értéket vehetnek fel, 1=igen, 0=nem. A szakirodalom (Sajtos–Mitev, É.N.) arra az esetre, ha a függő változó bináris, a független változók között pedig metrikus és nem metrikus változók egyaránt szerepelnek, a logisztikus regresszió használatát javasolja. A bináris eredményváltozójú modelleket diszkrét eredményváltozójú modelleknek, illetve kvalitatív eredményváltozójú modelleknek nevezzük (Ramanathan, 2003). Ezen modellek példái a lineáris valószínűségi modellek, a logit- és a probit modellek. Megjegyzendő, hogy az OLS (legkisebb négyzetek módszere) paraméterbecslési eljárás nem alkalmazható bináris eredményváltozójú modellre, mert az eltérsváltozók heteroszkedasztikusak (a hibatagok varianciái nem állandóak). A szakirodalom által ajánlott módszer ebben az esetben a probit és a binomiális logit modell, amelyeknél az alkalmazható paraméterbecslési eljárás a maximum likelihood módszer.

A probit elemzés mögött meghúzódó feltevés szerint létezik egy $Y_i^* = \alpha + \beta X_i + u_i$ alakú válaszfüggvény, ahol X_i megfigyelhető, de Y_i^* megfigyelhetetlen változó. Az u_i/σ sztenderd normális eloszlást követ. Amit a gyakorlatban megfigyelünk, az Y_i , amelynek értéke 1, ha $Y_i^* > 0$, és 0. Így:

$$Y_i = 1, \quad \text{ha } \alpha + \beta X_i + u_i > 0.$$

$$Y_i = 0, \quad \text{ha } \alpha + \beta X_i + u_i \leq 0.$$

(β : paraméter, α : a konstans, u : a reziduális változó)

Ha $F_{(z)}$ -vel jelöljük a sztenderd normális eloszlás eloszlásfüggvényét, vagyis $F_{(z)} = P(Z \leq z)$, akkor

$$P(Y_i = 1) = P(u_i > -\alpha - \beta X_i) = 1 - F\left(\frac{-\alpha - \beta X_i}{\sigma}\right)$$

$$P(Y_i = 0) = P(u_i \leq -\alpha - \beta X_i) = F\left(\frac{-\alpha - \beta X_i}{\sigma}\right)$$

A minta együttes valószínűségi függvénye ezért a következőképpen adható meg:

$$L = \prod_{Y_i=0} F\left(\frac{-\alpha - \beta X_i}{\sigma}\right) \prod_{Y_i=1} \left[1 - F\left(\frac{-\alpha - \beta X_i}{\sigma}\right)\right]$$

Ahol Π a szorzatoperátor. Az α és β paramétereket a fenti kifejezés maximalizálásával lehet becsülni, ami nem lineáris a paraméterekben és nem becsülhető a hagyományos regressziós programokkal. Az itt szükséges speciális nem lineáris optimalizálást az EViews program segítségével végeztem el.

A logisztikus regresszió számítás mellett az egyes változók közötti kapcsolatot korrelációelemzéssel is vizsgáltam, szintén az EViews program segítségével. Bár a Pearson féle korrelációs együttható metrikus változók közötti lineáris kapcsolat szorosságának és irányának leírására szolgál, esetemben pedig a függő változó és más független változók is binárisak, illetve nominálisak, igazán jól alkalmazható eljárás hiányában a változók mérési skála típusától elvonatkoztattam, és elvégeztem a Pearson féle korreláció analízist.

A Pearson-féle korrelációs együttható (r) képlete:

$$r = \frac{\sum_{i=1}^N (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^N (x_i - \bar{x})^2 \sum_{i=1}^N (y_i - \bar{y})^2}},$$

Ahol $\bar{x}$ az x_i értékek, az $\bar{y}$ az y_i értékek átlagait jelöli. Az r értéke -1 és +1 között mozoghat. A korrelációs együttható abszolút értéke a kapcsolat szorosságát, előjele a kapcsolat irányát mutatja. Minél erősebb két változó között a kapcsolat, a korrelációs együttható abszolút értéke annál közelebb esik az 1-hez. Ha az $r=0$, a vizsgált két változó kapcsolatát korrelálatlannak (de nem függetlennek) nevezzük és annyit mondhatunk, hogy a két változó között nincs lineáris kapcsolat.

- Interjúk

A kutatás **empirikus részének alapja a személyes megkeresésen illetve telefonos megkeresésen alapuló interjú módszer volt.** Elsődleges célom az interjúk segítségével a diverzifikációt befolyásoló (motiváló és gátló) szubjektív tényezők feltárása volt. A szakirodalomban (Majoros, 2009) meghatározott tizenegy féle interjúmódszer közül a strukturált interjút alkalmaztam. A beszélgetéseket előre megtervezett szerkesztett szerkezet szerint összeállított kérdések (interjúvázlat) alapján folytattam. A cél kvantitatív és kvalitatív információk gyűjtése volt, de arra is törekedtem, hogy a beszélgetések során olyan mögöttes információkat is összegyűjtsek, amelyek a válaszok jobb megértését, következtetések levonását, javaslatok kidolgozását is segítették.

3. EREDMÉNYEK

3.1. A gazdaságon belüli tevékenységbővítés (diverzifikáció) mértéke, jellemzői

A gazdaságszerkezeti összeírások adatai szerint **az összes gazdaságnak mindössze 5%-a** (2000-ben 47 ezer, 2003-ban 35,1 ezer 2005-ben 36,1 ezer, 2007-ben 31,8 ezer gazdaság) **folytat valamilyen, a mezőgazdasági alaptevékenységen kívüli, de a gazdasághoz kötődő tevékenységet.** Az összeírás módszertani leírása szerint a diverzifikált tevékenységek körébe tartozik minden olyan nem mezőgazdasági tevékenység, amely kapcsolódik a gazdaság erőforrásaihoz (például munkaerő, földterület, gép, épület) vagy mezőgazdasági termékek feldolgozását jelenti. Ezen tevékenységek olyan szolgáltatások vagy olyan termékek előállítását jelentik, amelyeket a gazdálkodó részben vagy teljes egészében a piacon értékesít, így általuk jövedelemhez jut. A kizárólag saját fogyasztásra végzett tevékenységekre tehát nem vonatkoznak a felmérések. **Az Európai Unió tagországainak átlagában a diverzifikált gazdaságok aránya az összes gazdaságon belül 12,6%** (EU DG. Agri, 2009), ami jelentősen felülmúlja a Magyarországra jellemző 5%-os értéket. A jelentős különbség annak köszönhető, hogy Magyarországon a gazdaságszerkezeti összeírások gazdaságküszöb értéke igen alacsony és emiatt nagyszámú – ökonomiai értelemben gazdaságnak nem nevezhető – háztartás is szerepel a felmérésben. Ezeket a nagyon kicsi (például 1 EUME⁵ alatti gazdasági méretű) üzemeket jellemzően részfoglalkozású gazdálkodók működtetik, ezért úgy is fogalmazhatunk, hogy esetükben a mezőgazdaságon kívüli főmunkahely jövedelmének (vagy a nyugdíjnak) kiegészítésére szolgáló tevékenységről van szó.

Amennyiben **az 1 EUME feletti méretkategóriában vizsgálom a diverzifikált gazdaságok arányát, Magyarországra vonatkozóan már 12,3%-os arány jellemző, ami a régi tagállamok átlagos értékénél (10,6%) és az új tagországok többségénél is magasabb** (2. ábra). Ezt tehát fontos szem előtt tartani a diverzifikáció hazai elterjedtségnek általános megítélésekor, ugyanakkor további vizsgálataim jelentős része mégis az összes (tehát 1 EUME alatti és feletti) gazdaságra vonatkozik, mert a rendelkezésre álló adatállomány nem teszi lehetővé egységesen csak az 1 EUME feletti gazdaságok elemzését.

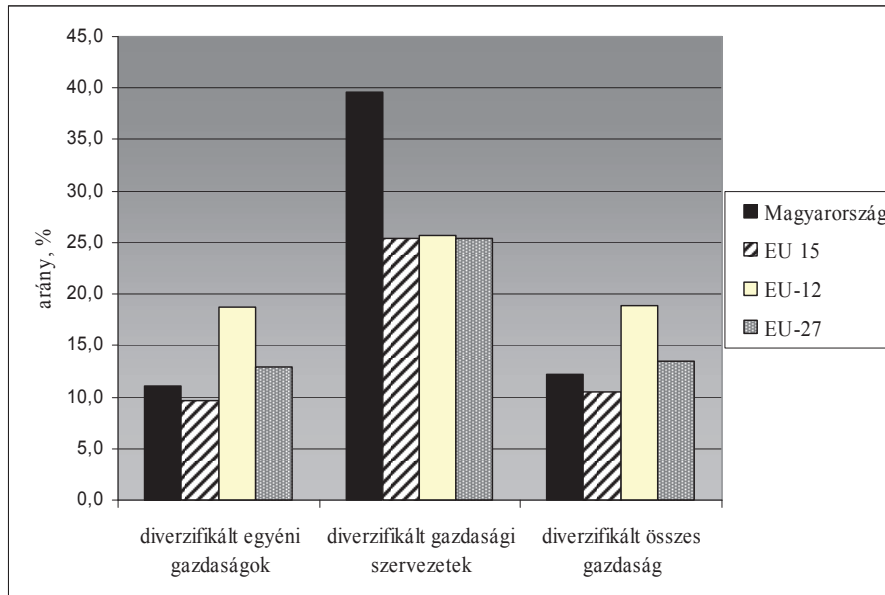
A diverzifikáció a gazdasági szervezetek körében lényegesen gyakoribb, mint az egyéni gazdaságokban. Míg az 1 EUME feletti gazdasági szervezetek közel 40%-a folytat valamilyen alaptevékenységen kívüli tevékenységet, addig az egyéni gazdaságok körében ez az arány csupán 11% volt 2007-ben.

---

⁵ Az ökonomiai üzemméret kifejezésére használatos mutató az Európai Unióban az európai méretegység (EUME). Kiszámítása úgy történik, hogy az euróban kifejezett standard fedezeti hozzájárulás (SFH) értéket 1200-zal elosztják. Tehát 1 EUME = 1200 euró SFH érték. A standard fedezeti hozzájárulás: a bevétel és a változó költségek különbözete alapján meghatározott érték. 1 EUME körüli gazdasági méretű gazdaságnak felel meg például: 2 hektár búza+1 hektár kukorica, vagy 1 db tehén+1 hektár szemes kukorica, vagy 0,9 hektár minőségi borszőlő, vagy 0,8 hektár alma, vagy 6 db anyakoca+1 db kan sertés.

2. ábra:

A diverzifikált gazdaságok aránya az Európai Unióban és Magyarországon, 2007

Megjegyzés: vizsgált gazdaságok mindegyike az 1 EUME feletti méretkategóriába tartozik. Hollandia nélkül.
Forrás: Eurostat: Farm Structure Survey

Az elmúlt években (2003-2007 között) a diverzifikált gazdaságok számának változása mindkét gazdasági forma esetén együtt mozgott az összes gazdaság számának változásával, ennek megfelelően a gazdasági szervezetek gyarapodtak, az egyéni gazdaságok száma mérséklődött. Ugyanakkor a diverzifikáltak aránya kismértékben növekedett mindkét gazdaságtípuson belül, ami az üzemszerkezetben tapasztalható koncentrációs folyamatokkal magyarázható.

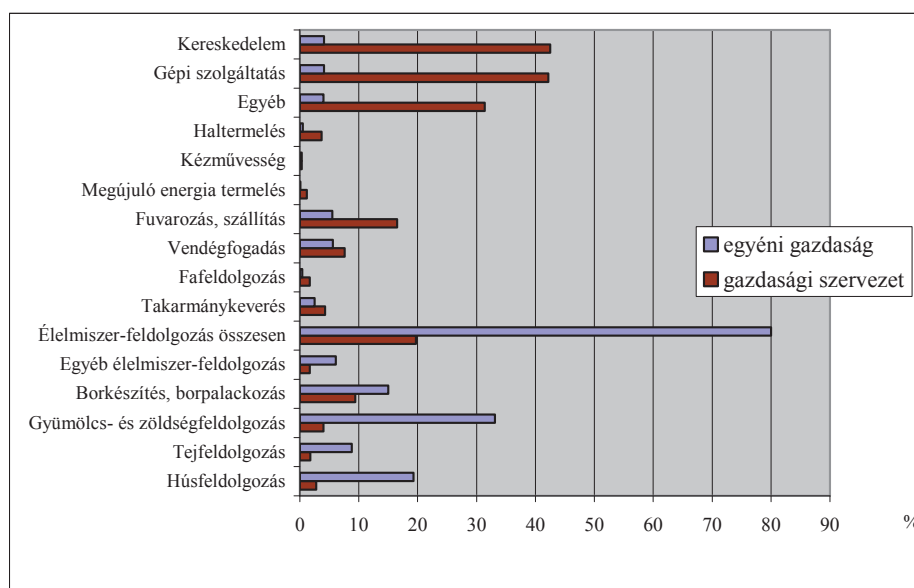
A gazdaságszerkezeti összeírás térségi elemzések elvégzését is lehetővé teszi, igaz csak régiós szinten. Különbségek kimutathatók, bár az adatok viszonylag mérsékelt eltéréseket jeleznek. Míg a **diverzifikált egyéni gazdaságok aránya** 2007-ben a legrosszabb foglalkoztatási mutatókkal rendelkező **észak-magyarországi régióban volt a legmagasabb (7,2%)**, és az országos átlagon (4,7%) felüli volt Közép-Dunántúlon (5,9%) és Dél-Alföldön (5,1%) is, addig a gazdasági szervezetek esetében az országos átlagnál magasabb arány a két alföldi és dél-dunántúli régióra jellemző. Ezekben a régiókban ugyanis a szántóföldi növénytermesztés túlsúlya, ebből fakadóan a társas gazdaságokban népszerűbb gépi szolgáltatás nyújtásához adódnak kedvezőbb feltételek. Mindkét gazdaságcsoportnál **Nyugat-Dunántúlon a legalacsonyabb a diverzifikált gazdaságok aránya**, amiben feltehetően Ausztria közelsége és a gazdaságon kívüli jövedelemszerzés, az időszakos munkavállalás nagyobb lehetősége, és ennek révén az elérhető magasabb személyes jövedelem játszik szerepet. A gazdaságon kívüli foglalkozási lehetőségekkel való kapcsolatot az is alátámasztja az egyéni gazdaságok esetében, hogy a gazdálkodók hány százalékának van a gazdaságon kívül főfoglalkozásban jövedelemszerző tevékenysége. Míg az országos arány 36,6%, addig Észak-Magyarországon csupán 35,5%, Nyugat-Dunántúlon viszont 40,4%.

A főbb diverzifikált tevékenységekről és a gazdaságok jellemzőiről elmondható, hogy a **gazdasági szervezetek** főként gépi szolgáltatások nyújtásával, valamint szállítási, fuvarozási tevékenységgel igyekeznek meglévő gépi és eszközkapacitásaikat hasznosítani, és jelentős részük kereskedelmi tevékenységet is végez 3. ábra. **Tevékenységbővítésüket tehát elsősorban**

szabad eszközkapacitásukra alapozzák. Az egyéni gazdaságok viszont túlnyomó részt a gazdaságban termelt termékek feldolgozásával diverzifikálják tevékenységüket, ami hozzájárul munkaerő-kapacitásuk egyenletesebb kihasználásához. Legtöbben a zöldség- és gyümölcs feldolgozás, a hús- és a bortermelés- és palackozás területén bővítik tevékenységüket.

3. ábra

A diverzifikált gazdaságok megoszlása tevékenységek szerint, 2007

Forrás: KSH: Magyarország mezőgazdasága GSZÖ 2007.

A változás igen eltérő mértékű és irányú az egyes tevékenységtípusokban. 2000 és 2007 között a **tejfeldolgozást folytató gazdaságok száma** például mindkét gazdasági forma esetében **növekedett**, az egyéni gazdaságok száma duplájára, a gazdasági szervezetek száma másfélszeresére. A **húsfeldolgozást** végző gazdaságok száma 2005-ig mindkét gazdaságcsoporthoz tartozó gazdaságokban növekedett, majd ezután csökkenés következett be, ami a gazdasági szervezetek körében lényegesen nagyobb arányú volt, mint az egyéni gazdaságoknál, ahol inkább stagnálásról beszélhetünk. Az állati termékeket feldolgozó gazdaságok számának növekedése az állattartó gazdaságok tendenciózus csökkenésével párhuzamosan ment végbe. Ebből arra következtettek, hogy az állattenyésztés folyamatos szerepvesztését a kisebb, félig önellátó és önellátó gazdaságok megszűnése kíséri, míg a tőkeerősebb árutermelő gazdaságok a hozzáadott érték növelése, a feldolgozottság irányába próbálnak „előre menekülni”. A **gyümölcs- és zöldségfeldolgozást végző egyéni gazdaságok száma jelentősen, közel ötszörösére növekedett** az időszak alatt, miközben a gazdasági szervezetek száma szinten maradt. A gyümölcs és zöldség feldolgozást folytató gazdaságok változásában is hasonló okok húzódnak meg mint az állattartó gazdaságoknál, hiszen az összes gyümölcsstermelő egyéni gazdaság száma harmadával, a zöldségtermelőké felével csökkent az időszak alatt. A **borpalackozással, borkészítéssel foglalkozó egyéni gazdaságok száma** ugyanakkor 2000 után **drasztikusan lecsökkent**, ami valószínűsíthetően annak az 1999. év végén megjelent, és 2000. augusztus 1-jétől kötelező érvényű törvénymódosításnak köszönhető, ami a jövedéki törvény rendelkezéseit a borra is kiterjesztette. Bár a **vendéglátással foglalkozó gazdaságok aránya alacsony**, biztató, hogy számuk az egyéni gazdaságok között **2000 óta évről évre gyarapszik**. Különösen 2005-2007 között nőtt nagyobb mértékben, ami összefüggésben lehet a 2007. évi falusi és agroturisztikai

szolgáltató tevékenységet szabályozó kormányrendelettel⁶, amely alapján a falusi szállásadóknak lehetőségük nyílt saját termékeik helyben, falusi vendégasztal formájában történő értékesítésére. Ezen kívül kedvező hatással volt a tevékenység folytatására az a változtatás is, ami szerint a falusi vendéglátásból származó adómentes jövedelem határa ebben az évben 400 ezer forintról 800 ezer forintra emelkedett. Érdemes még szót ejteni a gazdaságok körében ugyan csak kis számban előforduló **megújuló energia termelésről**, amely tevékenység talán a támogatási lehetőségeknek is köszönhetően **egyre népszerűbb**, és mind több gazdaság diverzifikálja ilyen irányba vállalkozását.

3.2. A diverzifikációt befolyásoló tényezők vizsgálata

A gazdaságok tevékenységbővítése számos tényezővel hozható összefüggésbe. Vizsgálataim alapján megállapítottam, hogy a **méret** (ökonómiai méret és használt földterület szerint) és a **felhasznált munkaerő növekedésével** párhuzamosan, mind az egyéni, mind a társas gazdaságok között a **diverzifikált tevékenységet folytatók aránya nő**.

A termelés iránya is meghatározó tényezője annak, hogy egy gazdaság diverzifikálja-e tevékenységét és milyen irányban. Az egyes termelési típusokon belül vizsgáltam a diverzifikált gazdaságok arányát. Megállapítottam, hogy a gazdasági szervezetek esetében a **vegyes termelési szerkezetű gazdaságok több mint felében** jellemző a mezőgazdasági alaptevékenységen kívüli tevékenységbővítés, a **szántóföldi növénytermeléssel illetve az ültetvényes gazdálkodással foglalkozó gazdasági szervezetek mintegy 41-43%-a diverzifikált**. Tudva, hogy a gazdasági szervezetek körében a diverzifikáció túlnyomó részben gépi szolgáltatások végzését, fuvarozást, szállítást, kereskedelmi tevékenységet jelent valamint még a borászat is jellemző, nem meglepő, hogy a növénytermesztők körében magas a diverzifikáltak aránya.

Az egyéni gazdaságok körében a kertészeti termelést, az **ültetvényes gazdálkodást folytatók, és a legeltetéses állattartók** között a tevékenységbővítéssel foglalkozó gazdaságok az átlagos arány mintegy kétszeresét érik el (9- és 11%), míg az abrakfogyasztó állattartó és vegyes gazdaságokban a diverzifikált gazdaságok aránya alulreprezentált. Az egyéni gazdaságok zöme (82%-a) ugyanis élelmiszer-feldolgozást végez, azon belül is legjelentősebb a gyümölcsfeldolgozás és bortermelés, ami nyilvánvalóan az ültetvényes gazdálkodást és kertészeti termelést folytatókra jellemző, illetve a hús- és tejtermelés is gyakori, ami pedig a legeltetéses állattartók magas arányát igazolja.

Vizsgálataim azt is bizonyították, hogy mind a **diverzifikált gazdaságokon, mind pedig az ökológiai termeléssel foglalkozó gazdaságokon belül nagyobb – az átlagos arány kétszeresét meghaladó – arányt képviselnek az úgynevezett árutermelő gazdaságok** (ahol a termékek több mint 50%-át értékesítik) mint az összes egyéni gazdaságban.

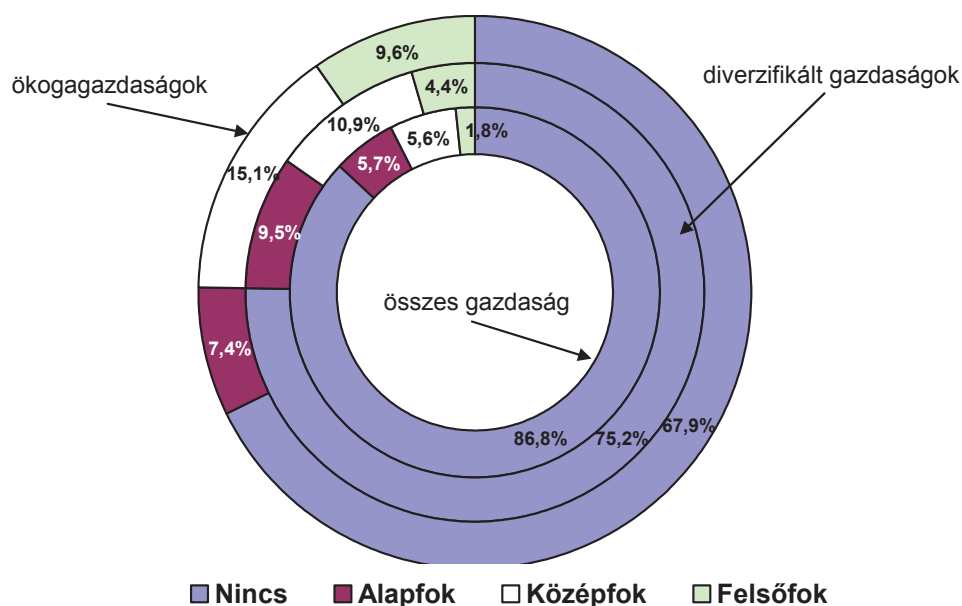
Az **összeírt egyéni gazdaságvezetőknek alig több mint egyötöde (22%-a)** nyilatkozott úgy, hogy **fő jövedelme a gazdaságból származik. A diverzifikált gazdaságok körében ez az arány 37%, az ökológiai gazdálkodók esetében 46%**, ami azt mutatja, hogy a jövedelemszerzés tekintetében azok a gazdaságok, amelyek több lábon állnak, nagyobb hozzáadott értéket állítanak elő, kedvezőbb pozícióban vannak. A gazdálkodásukat diverzifikáló, valamint az ökológiai módon termelő gazdaságvezetők között az **átlagosnál nagyobb arányban képviseltetik magukat az aktív korúak, valamint olyanok, akiknek fő jövedelme a gazdaságból származik.**

⁶ 136/2007. (IV. 13.) Korm. Rendelet a falusi és agroturisztikai szolgáltató tevékenységről. (A 136/2007. (VI. 13.) Korm. rendeletet a 239/2009. (X. 20.) Korm. rendelet 20. § (1) bekezdés c) pontja hatályon kívül helyezte.)

Szembeötlő, és egyben figyelmeztető a diverzifikáció és a szakképzettség, szakmai felkészültség közötti kapcsolat. A diverzifikált- és ökolgazdaságok irányítói között az összes gazdaságra jellemző arány két- háromszorosát éri el a közép és felsőfokú szakképzettséggel rendelkezők (4. ábra). Mindezek azt bizonyítják, hogy a tudatos, hozzáértésen, szakértelmen alapuló gazdálkodás meghatározója és kitörési pontja lehet a hazai élelmiszergazdaságnak és egyben alapja a vidéki gazdaság fejlődésének.

4. ábra

Az egyéni gazdaságok vezetőinek szakképzettségi szint szerinti megoszlása, 2007

Forrás: KSH: Magyarország mezőgazdasága GSZÖ 2007.

A statisztikai adatok elemzéséből kapott eredmények fényt derítettek több, a gazdaság adottságait meghatározó faktor diverzifikációt befolyásoló hatására (annak mértékére és előjelére). Ugyanakkor abban, hogy egy gazdaság bővíti-e tevékenységét, számos olyan tényező is szerepet játszik, amelyek statisztikailag nem mérhetők, és amelyeket csak **empirikus módon**, a gazdálkodók és családtagjaik személyes megkérdezése útján tudunk felmérni. Ezek lehetnek egyrészt külső, a gazdaság környezetéből azonosítható tényezők, mint például a piaci kereslet meghatározó faktorok, a támogatási környezet, a versenytársak jelenléte, infrastrukturális adottságok, de igen jelentősek az úgynevezett belső, a gazdaság adottságaihoz, erőforrásaihoz kapcsolódó tényezők is. Az interjúk felmérésben olyan termelőket kerestem meg, akik a SAPARD és AVOP keretében tevékenység diverzifikációra irányuló jogcímre sikeresen pályáztak és már befejezett projekttel rendelkeznek. A megkérdezett húsz gazdálkodó közül tizenegyen a SAPARD, kilencen az AVOP keretében pályáztak. Az interjúk során főként a diverzifikált tevékenység indítását és végzését motiváló és azt gátló tényezőkre kérdeztem rá.

Empirikus felméréseim igazolták azt a szakirodalomból is ismert megállapítást, hogy a **diverzifikáció legfőbb motiváló tényezői** között a **magasabb elérhető jövedelem**, ezáltal a jobb megélhetés, és az **erőforrás kapacitásfelesleg kihasználása** áll. A diverzifikált tevékenységet a válaszadók háromnegyede kifejezetten sikeresnek ítélte és a **jövőre vonatkozó terveik** is igen biztatóak, **bizakodóak**.

A tevékenységbővítés legfontosabb külső **hátráltató** tényezői közül legtöbbször a fizetőképes **piaci kereslet hiányát vagy ingadozását** említették. Gazdaságon belüli hátráltató tényezők között első helyen és szinte minden válaszadó esetében a **tőkehiány** szerepelt. A diverzifikációs tevékenységek sikere a válaszadók egyöntetű véleménye szerint leginkább a piactól függ, de jelentős szerepet tulajdonítottak az **információnak**, a gazdálkodó rátermettségének, kockázatvállalási és **vállalkozói hajlamának** is. Minthogy a piac megléte, a termék vagy szolgáltatás eladhatósága a legfontosabb tényező, nem véletlen, hogy a felmérésben szereplő **gazdálkodók tervei között leggyakrabban a piacra jutást segítő, hozzáadott érték növelését célzó fejlesztések szerepelnek.**

3.3. A diverzifikációt ösztönző támogatások eredményei, a tapasztalatok értékelése

Az elmúlt évtizedben, az agrár-vidékfejlesztési programokban (VFC⁷, SAPARD, AVOP, ÚMVP) rendre megtalálhatók a diverzifikációt, alternatív jövedelemszerzési lehetőségek bővítését ösztönző támogatások⁸, amelyek kedvezményezettjei, ha nem is kizárólag a mezőgazdasági termelők, az intézkedések alapvető célja az agrárágazaton kívüli tevékenységbővítés támogatása, ezáltal munkahelyek valamint jövedelemforrások bővítése. Ezek a **támogatások forrásösszegüket tekintve meglehetősen szerények** és az évek előrehaladtával megállapítható, hogy már a tervek szintjén sem kapott növekvő hangsúlyt a diverzifikáció, a megvalósulásban pedig még kevésbé lehet fejlődésről beszámolni. **Mindezek okán a támogatások céljukat csak részben érték el**, hatásukra számottevően nem bővült a diverzifikált gazdaságok köre. A támogatási intézkedések mérsékelt sikerének több oka is van:

- **a pályázatok többnyire kis költségvetésűek** (a SAPARD és AVOP esetében átlagosan 8 millió forint támogatás jutott egy projektre), ami **nem képes fedezni egy hozzáértő pályázatkészítő költségeit;**
- pályázatok összeállítása meglehetősen bonyolult és emiatt a saját készítésű pályázatok jó része nem ért el megfelelő, azaz a támogatható szintet;
- a vidéki **társadalom** még kevésbé felkészült **az új tevékenységek, vállalkozások indítására.** Alapvetően **hiányzik a vállalkozási hajlam, a szakértelem,** az információhoz jutás készsége;
- a gazdálkodóknak nincs kellő piaci ismeretük, információjuk arról, hogy mely termékek vagy szolgáltatások azok, amelyekre valós piaci kereslet van.

A választott új tevékenységek közül **a falusi vendéglátáshoz, turizmushoz kapcsolódó tevékenységek a legnépszerűbbek,** azonban fontos megjegyezni, hogy **a mezőgazdasági termelők jelentős számban nem használták ki ezt** a jövedelemdiverzifikációs lehetőséget, hiszen zömében nem mezőgazdasággal foglalkozó magánszemélyek pályáztak.

⁷ Vidékfejlesztési Céllelőirányzat (2000-2002)

⁸ A VFC-ben: „Helyi jellegzetességű, táj-specifikus mezőgazdasági tevékenységek, és ezekre épülő élelmiszer-feldolgozás és értékesítés fejlesztésének támogatása”, „Hagyományos kézműipari kismesterségek támogatása”, „Nem élelmiszer célú helyi természetes alapanyagok hasznosításának, feldolgozásának és értékesítésének támogatása (takarmány kivételével)”, „Falusi és agro-turizmus fejlesztésének támogatása” intézkedések. A SAPARD programban a „1306 A tevékenységek diverzifikálása, alternatív jövedelemszerzést biztosító gazdasági tevékenységek fejlesztése” intézkedés; az AVOP-ban a „3.1. Vidéki jövedelemszerzési lehetőségek bővítése” intézkedés; az ÚMVP-ben pedig a „311 Nem mezőgazdasági tevékenységgé történő diverzifikálás” és a „313 Turisztikai tevékenységek ösztönzése intézkedés”

Összehasonlításképpen, a VFC, SAPARD, AVOP, forrásaiból **összesen mintegy hatszáz idegenforgalmi tevékenységre irányuló projekt kapott támogatást**, ez azonban a 2008. évi **falusi magánszállásadóknak (7492) mindössze 8,2%-át jelenti.**

Az uniós társfinanszírozású vidékfejlesztési programok 2010 első félévéig jóváhagyott diverzifikációra irányuló összes támogatási összegének területi megoszlása azt jelzi, hogy az **ország északkeleti megyéibe** (Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar megyék) valamint a dél-dunántúli **Baranya megyébe jut a legtöbb forrás.** Ezek azok a térségek ugyanis, ahol a mezőgazdasághoz kötődő népesség aránya viszonylag magas, és emellett az átlagosnál nagyobb a munkanélküliség, így a tevékenységbővítés **itt inkább egyfajta megélhetési kényszert jelenthet**, de az is igaz, hogy bizonyos tevékenységek folytatásához (falusi turizmus, zöldség- és gyümölcsfeldolgozás) kifejezetten kedvező adottságú térségekről van szó.

Az is látszik, hogy a **legkevesebb támogatás egyrészt a kedvezőbb munkaerő-piaci helyzetű nyugati megyékbe**, valamint néhány **olyan alföldi megyébe került, ahol** a mezőgazdaságra inkább az **egyszerűsödött termelési szerkezet** (szántóföldi növénytermesztés) **jellemző** és a gazdasághoz kötődő mezőgazdasági alaptevékenységen kívüli tevékenységbővítés lehetőségei (adottságai) nem annyira kézenfekvőek. Pest és Fejér megyékbe átlagos támogatási összeg jut, melynek háttérben valószínűsíthetően a főváros közelségéből adódó kedvezőbb piaci kereslet áll.

A támogatások egy projektre jutó átlagos értékéből is lehet következtetni arra, hogy a tevékenységbővítés az egyes térségekben, mennyiben jelent megélhetési kényszert és mennyiben jelentheti a jövedelembővítés valós lehetőségét. Az egyébként jelentős diverzifikációs támogatást „megszerző” Borsod-Abaúj-Zemplén megyében jellemzően kisebb (átlagosan 10-13 millió Ft-os) Szabolcs-Szatmár-Beregben és Baranyában 13-15 millió forint értékű támogatási összeggel megvalósuló fejlesztések jellemzőek, ezzel szemben Vas megyében és néhány alföldi megyében (Bács-Kiskun, Békés, Hajdú-Bihar) a támogatások átlagosan a 18-21 millió forintot⁹ is elérik.

3.4. A hipotézisek és a kutatási eredményeim szembesítése

H1: A tevékenységbővítés a gazdálkodó szervezetek és az egyéni gazdaságok körében is viszonylag szorosan kapcsolódik az alaptevékenységhez.

A mezőgazdasági vállalkozásokban az alaptevékenységen kívüli tevékenységek folytatásának elsődleges indokát a gazdaságok erőforrásainak optimális kihasználása jelenti. A rendelkezésre álló kapacitások tehát alapvetően meghatározzák a tevékenységbővítés irányát, a diverzifikált tevékenységet. Vizsgálataim alapján bebizonyosodott, hogy a gazdasági szervezetek körében a leggyakoribb kiegészítő tevékenység a kereskedelmi tevékenység mellett a szerződéses munkavégzés (gépi szolgáltatások nyújtása) és a diverzifikált gazdasági szervezetek aránya a szántóföldi növénytermesztő és a vegyes gazdaságok körében az átlagosnál magasabb. Az egyéni gazdaságok túlnyomó részt a gazdaságban termelt termékek feldolgozásával diverzifikálják tevékenységüket, legtöbbször a zöldség- és gyümölcsfeldolgozás, a hús- és a bortermelés- és palackozás területén bővítik tevékenységüket. Ezek az élelmiszer-feldolgozási tevékenységek pedig elsősorban a kézimunka-igényes kertészeti, ültetvényes és állattenyésztési ágazatokhoz köthetők. Az egyéni gazdaságok között a diverzifikáltak aránya valóban a három felsorolt termelési irányba tartozó gazdaságok körében haladja meg jelentősen az átlagos értéket.

⁹ Az összegek az összes SAPARD, AVOP, ÚMVP diverzifikációs intézkedések keretében jóváhagyott támogatás egy projektre jutó átlagos értékét jelentik.

Elmondható tehát, hogy mindkét gazdaságcsoportban a diverzifikált tevékenységek az alaptevékenységhez szorosan kapcsolódnak, a megfogalmazott hipotézisem bizonyítást nyert.

H2: A nagyobb méretű és munkaerő lekötésű, szakmailag felkészültebb gazdálkodó által irányított, elsődlegesen árutermelő gazdaságokban az átlagosnál magasabb a diverzifikált gazdaságok aránya.

A gazdaságszerzeti összeírás adatainak egyszerűbb statisztikai módszerekkel történő elemzésével, a szakirodalomból nyert információkkal alátámasztva bizonyítottam, hogy – mind az ökonómiai méret, mind pedig a használt földterület alapján vizsgálva – a méret és a felhasznált munkaerő növekedésével párhuzamosan a gazdaságok között a diverzifikált tevékenységet folytatók aránya nő. Hipotézisem mind a gazdasági szervezetek, mind pedig az egyéni gazdaságok esetében igaz. Vizsgálataim azt is bizonyították, hogy a diverzifikált egyéni gazdaságok körében a közép- és felsőfokú szakképzettséggel rendelkező gazdaságvezetők aránya, valamint az árutermelők aránya az átlagos arány több mint kétszerese, tehát hipotézisem teljes mértékben beigazolódott.

H3: Az elsősorban saját fogyasztásra termelő részmunkaidős gazdaságok (vidéki háztartások) számára maga a mezőgazdasági termelés jelenti a tevékenységdiverzifikációt.

Az egyéni gazdaságok közel 80 százaléka 1 EUME alatti ökonómiai méretű, zömmel csak a saját háztartás fogyasztására termelő gazdaság, körükben az átlagosnál lényegesen alacsonyabb a diverzifikált tevékenységet végzők aránya. Vezetőik általában főfoglalkozás mellett végeznek mezőgazdasági termelést, amely a mezőgazdaságon kívüli főmunkahely jövedelmének (vagy a nyugdíjnak) kiegészítésére szolgáló tevékenység. Feltételezésem igaz, miszerint ezek az ökonómiai értelemben gazdaságnak nem nevezhető vidéki háztartások tehát a mezőgazdasági termeléssel diverzifikálják jövedelemszerző tevékenységüket.

H4: A diverzifikáció elterjedtségét és a diverzifikált tevékenységeket illetően is kimutathatók regionális sajátosságok, eltérések.

A diverzifikáció regionális összefüggéseit a statisztikai adatok (GSZÖ 2007) és a támogatási adatok (SAPARD, AVOP, ÚMVP) alapján is feltártam. Mindkét adatforrás azt jelzi, hogy a legrosszabb foglalkoztatási mutatókkal rendelkező észak-magyarországi régióban a leginkább elterjedt a diverzifikáció az egyéni gazdaságok körében és itt van a legtöbb diverzifikációs támogatásra jogosult gazdaság. Az is bebizonyosodott, hogy a kedvezőbb munkaerő-piaci helyzetű nyugat-dunántúli régióban a legalacsonyabb a diverzifikáció elterjedtsége. A diverzifikált tevékenységek tekintetében közvetett bizonyíték alapján állíthatom, hogy a gazdasági szervezetek körében leginkább jellemző gépi szolgáltatások nyújtása a szántóföldi növénytermesztés túlsúlyával jellemezhető alföldi és dél-dunántúli régiókban jellemző, míg észak-magyarországon, ahol főként az egyéni gazdaságok diverzifikálják tevékenységüket, a leginkább népszerű tevékenység a termékfeldolgozás. Ez a régió adottságaival, termelési szerkezetével is összhangban van (átlagosnál nagyobb arányú a szőlő-, gyümölcs-, és gyepterület).

3.5. Új tudományos eredmények

1. Vizsgálataim alapján megállapítottam, hogy mind az egyéni gazdaságok, mind a gazdasági szervezetek esetében **jellemző, hogy a diverzifikált tevékenységek az alaptevékenységhez szorosan kapcsolódnak**, de jellegük eltérő. A **gazdasági szervezetek** (és általában a nagyobb gazdaságok) az utóbbi évtizedben inkább éltek a diverzifikáció lehetőségeivel és elsősorban

szabad **eszközkapacitásaikra** (gépi szolgáltatások végzése) **építik a tevékenységbővítést**, mellyel alapvetően a hatékonyság növelését célozzák. Az **egyéni gazdaságokban** viszont a mezőgazdasági alaptevékenységben előállított alapanyagokra épülő **termékfeldolgozás** kiemelendő, mellyel elsősorban a családi **munkaerő jobb kihasználását** és a **hozzáadott érték növelését célozzák**.

2. Megállapítottam, hogy a **diverzifikált gazdaságok aránya a nagyobb méretű, magasabb munkaerő-lekötésű, elsősorban árutermelő gazdaságokban jelentősebb**. A gazdálkodásukat diverzifikáló, valamint az ökolgazdálkodók között **nagyobb arányban találhatók fiatalok**, aktív korúak és **szakképzettek**, illetve **főfoglalkozású** mezőgazdasági termelők.
3. Vizsgálataim szerint **a csak saját szükségletre termelő**, illetve a csak felesleget értékesítő részidős **gazdaságok körében kevésbé elterjedt a diverzifikáció**, feltehetően azért, mert ezek a gazdaságok nem mezőgazdasági főfoglalkozású gazdaságvezetőhöz kötődnek, vagyis ezek a családok (gazdaságvezetők) a mezőgazdálkodást tekintik kiegészítő tevékenységnek.
4. A gazdaságszerkezeti összeírás statisztikai adatai, valamint a diverzifikációt ösztönző vidékfejlesztési támogatások adatainak vizsgálata alapján megállapítottam, hogy **a mezőgazdasági vállalkozások diverzifikációjában kimutathatók térségi különbségek**. Legkevésbé a nyugat-magyarországi régióban terjedt el, amelynek háttérében feltehetően a gazdaságon kívüli munkavállalás lehetősége (Ausztria közelsége) játszik szerepet. A legnagyobb a diverzifikált egyéni gazdaságok aránya a munkaerő-piaci szempontból leginkább hátrányos helyzetű észak-magyarországi régióban, ahol a gazdaságok átlagos mérete valamint az egy diverzifikációs projektre jutó támogatás átlagosnál alacsonyabb összege alapján arra a következtetésre jutottam, hogy itt a tevékenységbővítés elsősorban megélhetési kényszert jelent.

4. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A mezőgazdasági alaptevékenységen kívüli tevékenységdiverzifikáció szerepe különösen a kisebb gazdaságok jövedelem-kiegészítésében és jövedelemstabilitásában, a mezőgazdaságból élők foglalkoztatási gondjainak enyhítésében vitathatatlan, fontosságának hangsúlyozása az elmúlt években az agrár- és vidékpolitikában egyre inkább előtérbe került. Mindezek ellenére vizsgálataim azt bizonyítják, hogy **a gazdaságok közül épp a kisebb, félig árutermelő részmunkaidős gazdaságok körében a diverzifikált tevékenységet folytatók aránya még igen szerény**, szélesebb körű elterjedését számtalan tényező hátráltatja. Legfontosabbak ezek közül a beruházásokhoz szükséges tőke hiánya mellett a piacra jutás nehézségei és a gazdálkodók szükséges készségeinek, hozzáértésének, kockázatvállalási hajlandóságának elégtelensége. Bár az elmúlt évek agrár-vidékfejlesztési programjai ösztönözték a gazdálkodók alternatív jövedelemszerzési lehetőségeinek bővítését, a gazdaságon belüli és kívüli diverzifikációt, a támogatások nem tudták elérni céljukat.

A 2000 és 2007 közötti évek diverzifikációt ösztönző támogatásai **forrásösszegüket tekintve meglehetősen szerény mértékűek voltak**: a VFC három évében mintegy 3 milliárd forintot, a SAPARD programban 440 millió forintot fizettek ki, az AVOP-ból 3,9 milliárd forint kötelezettségvállalás történt. **Ez az összeg mindössze arra volt elég, hogy segítségével 1215 gazdaságban**, vagy vidéki háztartásban **tudtak valamilyen új tevékenységet indítani** és így a meglévő munkahelyet megtartani, esetleg új munkahelyet létesíteni.

Vizsgálataim kimutatták, hogy a **kisebb egyéni gazdaságok körében a leggyakoribb diverzifikált tevékenység a termékek feldolgozása és közvetlen értékesítése**. Bár a közelmúltban történt jogszabály módosítások¹⁰ megfelelő, a tevékenység folytatását segítő szabályozási háttérrel nyújtanak a kistermelők gazdaságban történő élelmiszer-feldolgozáshoz és értékesítéshez, a **támogatási rendszerben hiányzik a megfelelő ösztönzés**. Az ÚMVP-ben gazdaságban történő élelmiszer-feldolgozási tevékenységgel kapcsolatos beruházásokra csak a 4 EUME feletti méretű gazdaságok jogosultak támogatásra, más, a gazdaságban történő diverzifikált tevékenységhez (például egyéb, nem élelmiszertermék feldolgozása, agroturisztikai szolgáltatások) kapcsolódó fejlesztésekre pedig egyáltalán nem jelent meg támogatási jogcím ebben a programozási ciklusban.

Interjúk felmérésem tapasztalatai ugyanakkor azt igazolják, hogy még a kisebb, csak részben árutermelő gazdaságok körében is lenne igény a támogatásokra, hiszen a jövőre vonatkozó tervek között elsődlegesen és egybehangzóan a piacra jutást segítő, hozzáadott érték növelését célzó fejlesztések jelennek meg.

Hazánkban jellemző, hogy a **vidéki társadalom jelentős része még nincs kellőképpen felkészülve új tevékenységek, vállalkozások indítására, hiányzik** a kockázatvállalási, vállalkozási hajlam, **a szakértelem**, az információhoz való hozzájutás készsége, és ami talán a legfontosabb, a **piacépítésre, piacra jutásra való készség** és képesség. Meggyőződésem, hogy ez utóbbi tényező az, ami **hosszútávon is meghatározza a tevékenységbővítés sikerét** és ebben a gazdálkodóknak óriási feladatuk van. Ezért úgy gondolom, hogy a diverzifikációt ösztönző támogatásoknál a megvalósítás mechanizmusait nagyobb mértékben kell az intézkedés célcsoportjának lehetőségeihez és készségeihez igazítani, és a gazdaságok diverzifikálását eredményező kisléptékű vállalkozásfejlesztések esetén **szükség van speciális eszközök/módszerek alkalmazására**, mint például segítségnyújtásra a fejlesztések előkészítésében, generálásában, a pályázat megvalósításában. Javaslom, hogy a támogatási rendszerben a diverzifikációt ösztönző intézkedések a kedvezményezettek körét differenciáltan

¹⁰ 4/2010. (VII.5.) VM rendelettel módosított 52/2010. (IV. 30.) FVM Rendelet

kezeljék, tevékenységek közül nagyobb hangsúlyt helyezzenek a gazdaságokban termelt alapanyagok feldolgozására és piacra juttatására. Ennek a tevékenységnek a kapcsán a kisebb gazdaságok esetében **célszerű a gazdálkodók összefogását, a közös feldolgozást és együttes piacra jutást kiemelten támogatni.**

A gazdálkodók vállalkozási készségének, szakértelmének hiánya szintén a legfontosabb hátráltató tényezők között említették interjú alanyaim. Ezt az állítást a statisztika is alátámasztja, hiszen az elemzésekből kiderül, hogy a diverzifikált- és ökogazdaságok irányítói között az átlagosnál nagyobb arányban képviseltetik magukat a közép és felsőfokú szakképzettséggel rendelkezők. Ennek a **tudatos, hozzáértésen és szakértelmen alapuló gazdálkodási irányynak** széles körben való elterjedése meghatározója és **kitörési pontja lehet a hazai élelmiszergazdaságnak** és egyben alapja a **vidéki gazdaság fejlődésének.**

Mindezek alapján szükségesnek tartom, hogy az EMVA¹¹ lehetőségeit kiegészítve más uniós források is segítsék **a tevékenységbővítést, azt ösztönözve működjenek.** Meggyőződésem, hogy a diverzifikáció ösztönzése csak **komplex támogatáspolitikával lehet sikeres,** amelyben a regionális sajátosságok is szerepet kapnak, és amely az új tevékenységek, vállalkozások beruházásainak finanszírozása mellett kiemelt figyelmet fordít

- a **gazdálkodók tudatformálására,** fogékonyságának növelésére a „megszokottól” eltérő új tevékenységek, vagy termékek iránt,
- a **termelők egymás közötti és más gazdasági szereplőkkel történő összefogásának,** együttműködésének **ösztönzésére,**
- a tevékenységhez kötődő **szaktanácsadásra,**
- a piaci információkról való **tájékoztatásra,**
- a **szakképzésre,**
- a **pályázati segítségnyújtásra,**
- az egyes tevékenységekhez kötődő szabályozás és **kritériumrendszer célcsoporthoz igazítására,**
- a helyi, települési, kistérségi, vagy megyei szintű **példaértékű kezdeményezések,** programok **megismertetésére.**

---

¹¹ Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap

5. PUBLIKÁCIÓK AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN

a) Tudományos publikációk (könyvek, könyvrészletek, cikkek, kutatási jelentések)

Magyar nyelven megjelent tudományos könyvrészlet

1. Molnár András (szerk.) – **Hamza Eszter** — Székely Erika – Varga Eszter (2010): Az EU társfinanszírozásával megvalósuló főbb vidékfejlesztési intézkedések átfogó értékelése. Agrárgazdasági információk, AKI, Budapest 2010. 13. szám p. 111.
2. **Hamza Eszter** (2008): A mezőgazdasági jövedelmek kiegészítésének lehetőségei, Agrárgazdasági tanulmányok, AKI, Budapest, 2008. 5. szám, p. 114.
3. Tóth Erzsébet (szerk.) – **Hamza Eszter** (2006): Az egyéni gazdaságok eltartó-képessége, megélhetésben betöltött szerepe, Agrárgazdasági tanulmányok, AKI, Budapest, 2006. 2. szám, p. 130.
4. Dorgai László (szerk.) – **Hamza Eszter** – Miskó Krisztina – Székely Erika – Tóth Erzsébet (2005): Termelői szerveződések, termelői csoportok a mezőgazdaságban, Agrárgazdasági tanulmányok, AKI, Budapest, 2005. 4. szám, p. 107.
5. **Hamza Eszter** (2003): Agrárfoglalkoztatás hátrányos helyzetű térségekben – uniós lehetőségek gyakorlati alkalmazása, Agrárgazdasági Tanulmányok, Budapest 2003. 4. szám AKII, (98 oldal)
6. Tóth Erzsébet (szerk.) – **Hamza Eszter** - Miskó Krisztina - Székely Erika (2002): Az agrárgazdaság átalakuló szerepe a vidéki foglalkoztatásban, különös tekintettel az EU-csatlakozásra, Agrárgazdasági Tanulmányok, Budapest 2002. 4. szám AKII, (116 oldal)
7. Tóth Erzsébet (szerk.) – **Hamza Eszter** - Miskó Krisztina (2001): Az agrárfoglalkoztatás jellemzői, különös tekintettel a nők munkaerő - piaci helyzetére (1990 - 2000), Agrárgazdasági Tanulmányok, Budapest 2001. 2. szám AKII (94 oldal)
8. Dorgai L. - **Hamza E.** - Miskó K. - Tóth E (szerk.). - Székely E. (2000): A mezőgazdasági foglalkoztatás alternatív lehetőségei, Agrárgazdasági Tanulmányok, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet Budapest 2000. 13. szám, (140 oldal)

Idegen nyelven megjelent tudományos cikkek

9. Erzsébet Tóth (edit.) - Krisztina Miskó - László Dorgai - Erika Székely - **Eszter Hamza** (2001): Alternative possibilities in agricultural employment, Studies in Agricultural Economics, AKII Budapest 2001. No. 95., (p. 85-90.)
10. **Eszter Hamza** - Krisztina Miskó - Erzsébet Tóth (edit.) (2001): Agricultural employment, with particular regard to the situation of the women's labour market (1990 - 2000), Studies in Agricultural Economics, AKII Budapest 2001. No. 97., (p. 19-27.)
11. **Eszter Hamza** – Erzsébet Tóth (2007): Types of private holdings and their role in subsistence of rural population in Hungary, Agric. Econ. No. 4. – Czech, 53 (2007) p.194-199.

b) Tudományos konferenciákon elhangzott előadások konferencia kiadványban megjelentetve

Idegen nyelvű

12. **Eszter Hamza** – Erzsébet Tóth (2006): Types of private holdings and their role in subsistence of rural population in Hungary, In Land market and agricultural use of land after EU enlargement. International Scientific Conference October 2-6, 2006 Novy Smokovec pp. 145-153.

Magyar nyelvű

13. **Hamza Eszter** – Ludvig Katalin (2006): A tevékenységbővítés (diverzifikáció) szerepe és lehetősége a vidéki népesség megélhetésében Magyarországon. V. Alföldi Tudományos Tájgazdálkodási Napok. Mezőtúr, 2006 október 26-27. p. 33.
14. **Hamza Eszter**: A vidéki foglalkoztatás-bővítés lehetőségei a Strukturális Alapok támogatásával (2003): Agrárgazdaság, Vidékfejlesztés, Agrárinformatika konferencia, Debreceni Egyetem, Agrártudományi Centrum, Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar - Debrecen, 2003. április 1. - 2., (p. 162.) Az előadás anyaga teljes terjedelemben (10 oldal) elektronikus adathordozón (CD-n) jelent meg
15. Tóth Erzsébet - **Hamza Eszter** (2000): Az élelmiszergazdaság változó lehetőségei a vidéki foglalkoztatásban V. Falukonferencia Integrált vidékfejlesztés MTA RKK, Pécs 2000. p. 94
ISBN 9639052191.

c) Egyéb nyomtatásban vagy elektronikus formában megjelent publikáció

16. **Hamza Eszter** – Miskó Krisztina (2005): Az agrár- és vidékfejlesztés szociális kérdései. Nemzeti Fejlesztési Hivatal, Integrációs és Fejlesztéspolitikai Munkacsoport Agrár- és Vidékfejlesztési Témacsoportja, p. 51. (www.nfh.gov.hu)
17. Dorgai L. – **Hamza E.** – Miskó K.– Székely E. –Tóth E. (2000): Foglalkoztatás a mezőgazdaságban - Térségek, települések, feszültségek Budapest, 2000. 26. szám Számadás p. 6-7.